

לקחי השואה – האם נלמד הלקח?

קטעים מתוך נאום של פרופ. יהודה באואר

בפרלמנט הגרמני בינואר 1998

יהודה באואר

גבירתי נשיאת הפרלמנט (הגרמני) הנכבדה מאוד; אדוני הנשיא הפדראלי (של גרמניה) הנכבד מאוד; גבירתי ורבותי; ידידים יקרים! ביום 2 בינואר, שנת 1945 כבש הצבא הסובייטי את מכלול המחנות של אושוויץ. אולם, רק פחות מ-7,000 איש שוחררו. רובם היו אנשים חולים אשר האס.אס. הותיר בחיים. 58,000 האחרים יצאו מספר ימים קודם לכן אל מסלול מצעד המוות.

בעקבות אותם צועדים באו במהלך ארבעה החודשים האחרונים עד תום המלחמה, מאות אלפים, כמעט מכל מחנות הריכוז, שנרצחו ע"י המשטר הנפשע ביותר מאז ומעולם.

האם למדנו משהו?

בני האדם למדים נדירות מן ההיסטוריה, וההיסטוריה של הנאציזם לא יצרה שום חריג בכך. גם את ההקשר הכללי לא השכלנו להבין. בבתי הספר שלנו אנו לומדים, למשל, על אודות נפוליון ועל אודות האופן שבו ניצח בשדה הקטל אשר באוסטרליין. האם הוא לבדו הצליח לנצח שם? ואולי בכל זאת סייע עוד מי בידו? אולי היו אלה כמה אלפי חיילים? ומה היה על משפחותיהם של החיילים שמתו ועל הפצועים, מכל הצדדים הלוחמים; ועל אנשי הכפרים אשר כפריהם נהרסו; ועל הנשים אשר נאנסו; ועל הרכוש והטובין אשר נשדדו? עדיין מלמדים אנו על אודות המצביאים, על אודות המדינאים ועל אודות הפילוסופים. אנו נמנעים מלהכיר בפנים האפלות של דברי הימים – ברצח ההמונים, בייסורים, בסבל – אשר זועקים אלינו מתוך תולדות האדם כולם. אנחנו חרשים ליבבותיה של קליאו, אלת ההיסטוריה. עדיין אין אנו מבינים כי אין ביכולתנו להלחם נגד הנטייה שלנו לחיסול הדדי, בלא שנלמד על אודותיה ובלא שנפנים את העובדה כי בן האדם הוא היונק היחיד אשר מסוגל לחסל באופן המוני את בני מינו שלו.

הרוצחים הגדולים – משטרים לא-דמוקרטיים

הסוציולוג האמריקאי רודולף ראמל

(Rummel), הגיע למסקנה כי בין השנים 1900 ל-1987 נרצחו קרוב ל-169 מיליונים אזרחים בידי ממשלות ובידי ארגונים אחרים כמו – ממשלתיים, מבלי להביא בחשבון את כ-34 מיליוני החיילים אשר נפלו. מי ביצע פשעים אלו? בעיקר היו אלה משטרים בלתי דמוקרטיים. אכן, גם דמוקרטיות ביצעו פשעים, אולם הן היו אחראיות רק לשבר של אחוז מתוך כלל הקורבנות האזרחיים.

הנתונים הסטטיסטיים הללו שימושיים רק באופן חלקי. למעשה אין הם מגלים את גודל האסון אלא מכסים עליו. הרי יודעים אנו כי מי שמעונה ומי שנרצח הם בני האדם ולא הנתונים הסטטיסטיים; אולם, הדברים נעשו להמון בל ייאמן של אנשים אשר היו כמכם וכמוני.

אותה מלחמה אשר נגרמה ע"י גרמניה הנציונאל-סוציאליסטית, מטעמים אידיאולוגיים בעיקר, עלתה בחייהם של קרוב ל-49 מיליונים של בני אדם, ברובם אזרחים.

ומדוע בעצם? אני סבור שצריך להיות ברור, כי פה תוכננה מהפיכה רדיקאלית, התקוממות נגד כל מה שהיה לפני כן. לא תוכנן לא סדר חדש של שכבות חברתיות או של דתות או אפילו של אומות, אלא הירארכיה חדשה לגמרי, מבוססת על מה שמכונה "גזעים" ואשר על פיה היתה לגזע של אדונים אשר הומצא, לא רק הזכות אלא אפילו החובה לשלוט על האחרים ולשעבד לעצמו את הקבוצות אשר הוגדרו על ידו כאנשים שונים ממנו, או אף לרצוח אותם. היתה זאת אידיאולוגיה חובקת תבל; היום שייכת להם גרמניה ומחר כל העולם כולו.

הנאציונל-סוציאליזם – המהפכה הקיצונית ביותר מאז ומעולם

האיך יכול היה עם תרבותי, אשר נמצא בליבה של אירופה ואשר פיתח את אחת מן התרבויות הגדולות ביותר אשר קמו אי פעם, לאמץ לעצמו מין אידיאולוגיה כזו, לצאת בשמה למלחמת השמד ולדבוק בה

עד הסוף המר? לא היה זה טרור בלבד, גבירותי ורבותי, היה זה קונסנזוס אשר התבסס על הבטחה לאוטופיה נהדרת – אוטופיה אידיאלית לקהילה לאומית השולטת על כל העולם, נטולת חיכוכים, ללא מפלגות, ללא דמוקרטיה, אשר עבדים משרתים אותה. על מנת להשיג זאת, היה צריך להתקומם נגד כל אשר קדם לכך – המוסר הבורגני והיהודי והנוצרי, החירות האישית והאנושית, כל המטען של המהפכה הצרפתית וההשכלה בכלל. הנאציונל-סוציאליזם אכן היה המהפכה הקיצונית ביותר אשר היתה מעולם – התקוממות נגד כל מה שנחשב עד אז כאנושי.

הגרעין של אסטרטגית ההשמדה נגד אלה שכונו שונים, היתה השואה – אותה תכנית של חיסול טוטאלי של העם היהודי ורצח של כל היהודים אשר עליהם התאפשר למרצחים לשים את ידיהם. הדבר האיום ביותר בשואה לא היתה העובדה כי הנאצים היו בלתי אנושיים; הדבר האיום ביותר בשואה היה שהם אכן היו אנושיים – כמכם וכמוני. כאשר אנו טוענים כי הם היו שונים מאתנו וכי אנחנו מסוגלים לישון בשקט מכיון שהנאצים היו בני שטן ואנו עצמנו איננו כאלה, הרי שזאת הינה התחמקות זולה. התחמקות זולה באותה מידה הינה האמירה כי הגרמנים היו, באיזה שהוא אופן, מתוכנתים מבחינה גנטית לבצע את הרצח ההמוני הזה. מתוך כך שרוב בני האדם אינם גרמנים, הרי שרבים הם החושבים כי הדבר אשר אירע אז לא יוכל לשוב ולקרוא אצל אף אחד אחר ורק בגרמניה יכול היה דבר כזה להתרחש. זו גזענות הפוכה.

השואה עלולה להתרחש שוב

חוסר התקדים שבשואה, הוא דבר אשר, כך אני סבור, מתחילים להבין בכל רחבי תבל. כאן התרחש רצח עם מיוחד לחלוטין במינו – טוטאלי, גלובאלי, אידיאולוגי לגמרי. אפשר שהוא יתרחש שוב. בודאי לא באותה מתכונת בדיוק, אבל במתכונת דומה, אולי אפילו דומה מאוד, ואין בידי לומר לכם מי ימלא בפעם הבאה את מקום היהודים ומי ימלא את מקום הגרמנים.

העניין המרכזי היה בשיתוף האוניברסיטאות, בשיתוף האקדמאים. ואני שואל את עצמי שוב, האם באמת למדנו, האם איננו מכשירים עדיין בין כתלי האוניברסיטאות שלנו ברברים בעלי מיומנויות טכניות? ומה בדבר הכנסיות? השואה הוציאה אל האור משבר עמוק בתוך הנצרות: 1900 שנים אחרי הופעתו של המשיח הנוצרי, אשר הביא את בשורת האהבה, נרצח העם שלו בידי עובדי אלילים אשר הוטבלו לנצרות. במידה שהן לא היו שותפות למעשה, החרישו הכנסיות.

ועם זאת לא ניתן בשום אופן לומר כי בחברה הגרמנית שלטה נורמה של אנטישמיות קיצונית. אלא ששרתה שם אי-נחת כללית כלפי היהודים, וזאת אפילו בתנועות ההמוניות הבלתי אנטישמיות והאנטי-אנטישמיות של הסוציאלי-דמוקראטים, של הקומוניסטים ושל המרכז הקאתולי, שאף היוו את הרוב מבין גוף הבוחרים הגרמניים עד לסוף שנת 1932. חוסר הנחת הזה מנע לחלוטין את האפשרות כי תתפתח מחאה כללית נגד רצח היהודים. הדיקטטורה היתה לגמרי "טוטליטארית" עד כי תנועת מחאה לא הייתה אפשרית מבחינה עקרונית: הוכחה לכך מהווה לא רק המחאה נגד רצח הגרמנים המוגבלים אשר הובילה, בחודש אוגוסט 1941, להפסקה, לכאורה לפחות, של מה שכונה המתות חסד, אלא גם הפגנה של נשים גרמניות ברחוב הורדים בברלין, בסוף חודש פברואר 1943, אשר הביאה לשחרורם של בעליהן היהודיים. שברירותה של הסימביוזה הגרמנית - יהודית המפורסמת, התגלתה בכך שתנועה המונים אשר תצא להגנת המיעוט היהודי הבלתי אהוד, היתה לגמרי מחוץ למעגל האפשרי.

דברים שקוראת נכדתי

נראה לי, כי יש פה עוד גורם נוסף. התרבות האירופאית הוקמה על שני יסודות: אתונה ורומא מצד אחד וירושלים מצד שני. אזרח רגיל שחי לפני מאתיים שנה, אם בכלל היה ברשותו איזה שהוא ספר, הרי שהיתה זאת הביבליה הנוצרית אשר, כפי שידוע לכל, מורכבת משני חלקים הכוללים את התנ"ך ואת הברית החדשה. שניהם נכתבו בעיקרם על ידי יהודים.

אינטלקטואלית כביכול, אשר כבשה את השלטון, לא משום שההמון תמך באידיאולוגיה של רצח עם בכוח, אלא בשל משבר עמוק אשר במסגרתו הוציעה אותה אליטה, רוצחת עם בכוח, מוצא, לכאורה, בדמות אוטופיה נהדרת. מה שהביא להכרעה הייתה העובדה שהשכבה האינטלקטואלית - האקדמאים, המורים, הסטודנטים, הביורוקרטים, הרופאים, עורכי הדין, המהנדסים - הסתפחו אל המפלגה הנאצית מפני שהיא הבטיחה להם מעמד ועתיד. עם התפשטותה של ההזדהות של השכבות האינטלקטואליות עם המשטר, יכול היה רצח העם להיות מוצג בקלות כצעד בלתי נמנע בדרך אל מימוש האוטופיה. כאשר "האדון הדוקטור" ו"האדון הפרופסור" ו"האדון המנהל" ו"האדון הכומר" או "האדון המטיף" ו"האדון המהנדס" נמצאו משתתפים במעשה, כאשר התפתח קונצנזוס אשר במרכזו דמותו המיתולוגית למחצה של הרודן, הרי שקל היה לשכנע את ההמון ולגייס מתוכו את המבצעים.

תרחיש דומה יכול להתרחש גם במקום אחר, אולם בגרמניה, מקום אשר בו לפחות חלק מן האליטות הפנימו במהלך המאה ה-19 אנטישמיות קיצונית ואחר כך גם גזענות כללית, צלח בידי השכבה השלטת מבין הנאצים, רוצחי - העם בפוטנציה, ביתר קלות להפוך את רוב החברה הגרמנית לשותפים במעשה.

האיום הזה הינו אוניברסאלי, אולם הוא קשור באופן ספציפי מאוד עם היהודים, מכיוון שהוא מבוסס על ניסיון השואה. הספציפי והאוניברסאלי אינם ניתנים להפרדה. ודווקא הקיצוניות אשר בשואה היא המאפשרת את ההשוואה עם מקרים אחרים של רצח עם, היא המאפשרת להציג את השואה כהתראה. היא הרי כבר הועתקה, אם לא באותה מתכונת הרי במתכונות דומות. האם יש להתעלם מן ההתראה. האם צריכה השואה לשמש תקדים עבור אלה השואפים לעשות לאחרים מה שנעשה בשואה?

איך יכלו הדברים להגיע לידי כך? אני חושב שיש להגות במסורת אשר הגיעה אלינו מקדמת דנא ואשר כלולה בספר שמקורו אצל אבותי. שם נאמר כי יכול אדם לבחור בין טוב לרע, בין חיים למוות. פירושו של דבר, כמובן, כי הוא יכול לבחור בשניהם. שני הדברים קיימים בתוכו - האלהים והשטן. אם נתבטא באופן מודרני: נגלה כי גם התאוה לחיים וגם ההתאוות למוות - של עצמנו או של אחרים, נמצאים בתוכנו. בנסיבות מסוימות מסוגלים אנו איפא להיות כאייכמן או להיות מצילי נרדפים. אין אנו דנים כאן, אם כן, על אשמה, אלא על אחריותה של תרבות אשר בתוכה יכולה היתה אותה מפלצת להתפתח.

איך ניתן להסביר את הנאציזם?

איך ניתן, אם כך, להסביר את המשטר הנאצי? אני חושב כי הייתה זאת אליטה,

פרופ. באואר עם הקאנצלר וראשי הפרלמנט הגרמני

"התגובה היתה מדהימה"

יהודה באואר על התגובה לנאומו בפרלמנט הגרמני

הוזמנתי על ידי הפרלמנט הגרמני להרצות בפני ראשי ונבחריו הציבור בגרמניה. התגובה היתה מדהימה. אני עדין שואל את עצמי למה. אולי משום שהדעות לא היו מוכרות להם. דיברתי על רצח עם שבצעו הנאצים בפולנים ובצ'כוסלובקים. ותוך כך דיברתי על ייחודה של השואה. דיברתי על העם היהודי, כעם שהוא במרכז הציביליזציה האירופית. שהרי בין שיהודים אוהבים את זה או לא, הם מהווים אחד המוקדים המרכזיים של תרבות אירופה. אולי גם זה היה חדש להם.

אמרתי דברים קשים מאוד על גרמניה ועל כך שהשואה אירעה דווקא בתרבות בעלת רמה גבוהה כל כך כמו זו שלהם. דברתי על אחריות של בני העם הגרמני, לא על אשמה, אשמים אלה שבצעו, אבל אחריות חלה על כולם. עשר דקות מהרצאתי הקדשתי לסיפורים, כיוון שההיסטוריון הוא בעיקרו של דבר מספר סיפורים. ספרתי על אם שהורשתה לצאת מהגטו ומאירופה עם שני בניה אך כיוון שלא הרשו לה לחכות לאחד מהם שהיה בעבודה, לקחה עמה את בנה וילד של שכנים – ובנה נספה.

סיפור השואה הוא סיפורן של טרגדיות אישיות.

בסיום הרצאתי הצעתי שלוש דיברות נוספות:

– לא להיות קורבן

– לא להיות פושע

– לא להיות שותק העומד מן הצד

התגובה היתה מפתיעה. הפרלמנט הגרמני, בנוכחות נשיא גרמניה והקנצלר, השופטת הראשית של בית המשפט העליון וראש הבית העליון, כולם קמו על רגליהם להריע במשך דקות ארוכות.

מפני שהוא היה בן אנוש וכמה שהיה רע – היה גם טוב.

הסיפור שלו מראה כי ניתן היה, כגרמני ואפילו כחבר מפלגה, להתנהג גם אחרת. שינדלר ודומיו – כמו אוטו וסה בבאליסטוק, אשר סיפק נשק למתקוממים היהודיים – מצביעים על כך כי ניתן היה להציל. מעשיהם של אנשים אלה מוכיחים, מחד גיסא, את אשמתם של האחרים ומאידך גיסא, על כך שהתקוה לא אבדה.

להוסיף עוד 3 דיברות

וכך שב אני אל הסוגיה, האם למדנו משהו. נדמה כי מעט למדי. אולם התקוה עדיין קיימת, גם בתוככי העם מוכה הטראומה אליו אני שייך. אתם, גבירותי ורבותי, בדומה לחברים בבתי נבחרים דמוקרטיים אחרים, נושאים באחריות מיוחדת – באופן מיוחד בשל היותכם אירופאים; באופן מיוחד בשל היותכם גרמנים.

אין לי צורך לומר לכם כי מה שהתרחש ברואנדה או בבוסניה, התרחש כאן לידכם. להיזכר, כתוצאה מכך, בשואה זהו רק צעד ראשון. ללמוד וללמד את השואה ואת כל מה שקרה במלחמת העולם השנייה מבחינת גזענות, מבחינת אנטישמיות ומבחינת שנאת זרים – זהו הצעד האחראי השני. במהלך הצעד הזה נמצאים אנו, יהודים וגרמנים, במעין תלות הדדית. אין אתם יכולים לבצע את משימת הזיכרון בלעדיו, ואנו, מצידנו, חייבים להבטיח לעצמנו כי במקום הזה, ממנו נבעה השואה, קמה, על חורבות העבר, ציביליזציה ישנה – חדשה, הומאנית, טובה יותר. עלינו ביחד מוטלת אחריות מאד מיוחדת כלפי האנושות כולה.

קיים אולי עוד צעד נוסף אחד. בספר, אשר על אודותיו כבר דיברתי, כתובות עשרת הדיברות. אולי כדאי שנוסיף עליהן עוד שלוש דיברות נוספות. "לא תהיה מבצע, לא אתה ולא בניך ולא בני בניך"; "לא תהיה קרבן, לא אתה ולא בניך ולא בני בניך"; "לא תהיה, בשום פנים ואופן, לא אתה ולא בניך ולא בני בניך לעולם, משקיף סביל לרצח המונים, לרצח עם ולמעשה טרגדיה דמוי השואה".

קטעים מתוך נאום של פרופ' יהודה באואר בפני חברי הפרלמנט הגרמני, בינואר 1998.

הספרות, המשפט, האמנות והפילוסופיה היוונית/רומיות, היו והינן ודאי חשובות באותה מידה כמו הנביאים והדיברות המוסריות של התנ"ך. ברם, איטליה המודרנית ויוון המודרנית שוב אינן מדברות באותן לשונות, שוב אינן עובדות את אותם האלים, שוב אינן יוצרות את אותה האמנות, שוב אינן כותבות את אותה הספרות. העמים החיים בארצות אלו הנם שונים. אבל, הנכדה שלי קוראת את מה שנכתב לפני שלושת אלפים שנה בשפת המקור; היא אינה נזקקת אפילו למילון. נסו נא אתם עצמכם לעשות כך לגבי שירי "וואלטר פון דר פוגלוויידה", יצירה גרמנית של ימי הביניים – וזו יצירה שנכתבה לפני מאות בודדות של שנים בלבד.

כאשר רצו הנאצים לבצע את המרד שלהם נגד תרבות המערב, האם לא היה עליהם להשחית את היהודים דווקא, הסמל החי עדיין של המקור של אותה תרבות? היהודים, בין אם הם עצמם רוצים בכך ובין אם לאו, מהווים מרכיב מרכזי של ההבנה העצמית המערבית. הדבר הזה מופץ בכל רחבי תבל, הן על ידי הציביליזציה המערבית והן על ידי תרבות ה"קייטש" העממית אשר גם היא נובעת מן המערב.

השואה, אך גם כל הדברים המזוועים האחרים אשר עוללו הנאציונל – סוציאליסטים, מצביעה לא רק על כל הרע אשר בני אדם מסוגלים לעולל, אלא גם, לגמרי בשוליים, על ההפך – על הטוב. אוסקר שינדלר הפך להיות, בעקבות סרט הקולנוע הידוע, לדמות שנויה במחלוקת. אולם הנה, ראו נא, כאשר מסירים את המיתוס, נשאר משהו. שינדלר לא היה רק חבר מפלגה, אלא גם מרגל, רודף שמלות, שתיין, נצלן חסר מעצורים ושקרן. קשה למצוא אדם אשר לו יכולים להדביק מאפיינים שפלים יותר. והנה הוא מציל את חייהם של יותר מאלף בני אדם ועוד עושה זאת תוך כדי שהוא מסכן את עצמו. הוא נשא על כפיו, באופן אישי, עובדי כפיה יהודיים, חולים אנושים וגוססים מתוך רכבת קפואה על מנת לנסות להציל את חייהם. הוא לא היה חייב לעשות זאת, אבל הוא עשה זאת. הוא נסע לבודפשט להזהיר את היהודים שם מפני השואה. הוא לא היה חייב לעשות זאת, אבל הוא עשה זאת. ומדוע?